

OP 'T DUIN

Op't duin *100 duingedichten en 100 duingezichten*

Onder redactie van Nicolaas Matsier, Helmi Goudswaard
en Boudewijn Bakker

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met financiële steun van:

Haags Historisch Museum

Stichting Charema, Fonds voor Geschiedenis en Kunst

Stichting Pieter Haverkorn van Rijsewijk

Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds

De Gijselaar-Hintzenfonds

Deze publicatie verschijnt tegelijk met de tentoonstelling

Op 't duin – Duingezichten en duingedichten in het Haags Historisch Museum, Den Haag van 7 april t/m 18 september.

Afbeelding op frontispice: Gustave De Smet, *Landschap bij Bergen*, 1916,
olieverf op paneel, 47,4 × 45,4 cm

© 2015 De auteurs en Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum
WWW.THOTH.NL

Grafische vormgeving: Joost van de Woestijne, Utrecht
Lithografie: Bert van der Horst, BFC, Amersfoort
Drukkerij: Wilco, Amersfoort

Van werken van kunstenaars aangesloten bij een C.I.S.A.C.-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvouddigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or any information storage and retrieval system, without written permission in writing from the publisher.

ISBN 978 90 6868 666 1

Ten geleide

ONDER de titel *Op 't duin* is voor de eerste maal in Nederland een fraaie bloemlezing van honderd duingedichten samengesteld. Daarbij is er voor gekozen de gedichten niet voor zichzelf te laten spreken, maar ook honderd duingezichten te selecteren.

Het is moeilijk voor te stellen dat dit Nederlandse en Vlaamse landschap, dat voor zovelen door de eeuwen heen tot de verbeelding sprak en verleide tot het hanteren van het potlood, het penseel of de schrijpen, nu pas in een bloemlezing wordt geboekstaafd. Zeker wanneer men beseft dat de duinen in onze tijd worden gezien als een favoriete plek om de stad de rug toe te keren en op te gaan in de elementen en even te 'onthaasten'.

Helmi Goudswaard, Nicolaas Matsier en Boudewijn Bakker zijn de initiatiefnemers van dit project en stelden het voorliggende boek samen. Zij hadden niet veel overtuigingskracht nodig om het Haags Historisch Museum te verleiden om samen met hen parallel aan het boek ook een tentoonstelling te maken. Waar anders, zou ik bijna zeggen, dan in het stadsmuseum van die mooie stad achter de duinen.

De tentoonstelling in het Haags Historisch Museum, die bijna dezelfde titel draagt, is een samenwerkingsproject met het Letterkundig Museum. Mede namens de directeur van het Letterkundig Museum dank ik de samenstellers hartelijk voor hun prachtige initiatief. Wij hopen dat dit fraaie boek de vele liefhebbers van onze duinen zal inspireren om tijdens hun duinwandelingen met andere ogen naar deze 'Hollandse wildernis' te kijken.

Marco van Baalen
Directeur Haags Historisch Museum

Over dit boek

MIJN KINDERKAMER keek uit op het duin. Sinds mijn schooljaren heb ik talloze malen lange paden door de duinen befietst. Het groenpalet, de dansende zilveren blaadjes van de abelen, de sterhyacintjes in februari, de nachtegaal in mei, de blauwe zeedistels en de gele lampjes van de teunisbloemen in de zomeravond, de frisheid, het verre zicht, en ook de cadans van het opgaan en dalen deden mij steeds verruikt doortrappen.

Jaren geleden alweer, toen wij van een duintocht met een gezelschap uitrustten aan de vroegere stamtafel van de 'prins der dichters' Adriaan Roland Holst te Bergen, opperde een van ons, de schrijver Nicolaas Matsier, het idee om eens te gaan bloemlezen in de duimpoëzie. Ik was meteen van de partij.

De duinen langs de Nederlandse en Vlaamse kust zijn vele eeuwen oud maar in hun huidige vorm – geologisch bekeken – weer verrassend jong. De 'nieuwe' duinen zijn pas na het begin van onze jaartelling ontstaan. Deze nieuwkomers, de 'Hollandse bergen' zijn ten hoogste vijftig meter en bedekken vrijwel overal de oude duinen. Ze zijn een ongewone verschijning in het Nederlandse landschap en mogelijk mede om die reden het thema en het decor geworden van veel poëzie. Even opmerkelijk is deze 'kloek-geklonken band om 't zachter land' (Augusta Peaux) nog niet eerder het onderwerp geweest van een bloemlezing. Terwijl het toch een uniek landschap betreft: 'Hollandse wildernis', deels in cultuur gebracht, ogenschijnlijk dor maar ook afwisselend en rijk aan schoonheid. Een landschap dat door zee, zand en wind verandert, verstuipt, afkalft en weer groeit.

Al bloemlezend vroegen wij ons af hoe het beeld van het duin in de loop van de eeuwen vorm kreeg in de zang van poëten. De blik van de dichter blijkt namelijk rijk en veelkantig en aan verandering onderhevig. Deze blik beïnvloedt ons als kijker: het landschap is evenzeer een fysiek gegeven als een product van verbeelding. Zo zagen wij telkens een nieuw duin.

Tijdens deze zoektocht naar poëzie raakten wij ook aan het grasduinen in de beeldende kunst. Ook talrijke schilders en tekenaars hebben zich immers een voorstelling van het duin gemaakt. Op zeker moment kwam kunsthistoricus Boudewijn Bakker op ons pad

en vulde onze inmiddels ongeveer vierhonderdvijftig gedichten aan met een schat aan afbeeldingen van duinschilderijen, -tekeningen en prenten.

Voor dit boek deden wij een gulle greep uit de gevonden duingedichten en duingezichten, en groepeerden ze in rubrieken, die meanderend in elkaar overgaan en elkaar soms ook tegenspreken. Zo wordt de lezer spelenderwijs ingewijd in de geheimen van deze duinwandeling door verschillende tijden. Thema's zijn onder andere: de wijde blik, duinpan en klimduin, vaderland, het duin benut als zeevering en cultuurgrond, flora en fauna, wandelen en sport, elementen, uren en seizoenen, wonen en bouwstels, aantasting van het duin, duin als verloren kinderparadijs, geboorte, Eros en Thanatos, religie.

De kern van het boek bestaat uit duingedichten en duingezichten. Eraan vooraf gaat een inleidend essay van Nicolaas Matsier over duimpoëzie, waarin hij aangeeft dat beeldende kunst en dichtkunst in de loop van de tijd niet steeds gelijke tred hielden. Bij de beeldende kunst zijn de voorafgaande eeuwen ruim vertegenwoordigd, terwijl bij de poëzie de nadruk ligt op de periode vanaf de late negentiende eeuw, wanneer het duin niet zelden een spiegel van de ziel van de dichter wordt.

Dat wil niet zeggen dat het duin als thema geheel afwezig was in de dichtkunst van de zeventiende en achttiende eeuw. De vorm waarin dat gebeurde wijkt echter dusdanig af van de duimpoëzie van de laatste anderhalve eeuw dat het lastig bleek om die zo diverse uitingen onder dezelfde noemers te presenteren.

Het boek wordt daarom afgesloten door een essay van Boudewijn Bakker, waarin de Hollandse beeldende kunst centraal staat, maar waarin hij ook de bovengenoemde discrepantie nader onder de loep neemt.

Bernlef dichtte: 'Duinen verschuiven, hun gewassen kleuren / lossen op in de ochtendzon / het stuifzand aan hun voet / verlegt steeds weer zijn grenzen...'

Het duin verandert, de stem en de blik van de dichter en de schilder veranderen en ook de lezer van deze bloemlezing krijgt wellicht steeds een nieuw zicht en ook een nieuwe kijk op het duin.

Namens de redactie, Helmi Goudswaard

Inhoud

	Nicolaas Matsier, <i>Eenvoudig, de duinen eenvoudig'</i>	15	
<i>De wijde</i>	Ferdinand Hart Nibbrig, <i>Gezicht op Zoutelande</i> , 1912	24-25	50
<i>blik</i>	Johan Hendrik Weissenbruch, <i>Duinlandschap</i> , 1870-1896	26	51
	Jacob van Ruisdael, <i>Duinlandschap met een ruit</i> , ca. 1650-1657	27	52
	Andreas Schelfhout, <i>Een vuurtoren en visserswoningen in de duinen</i> , 1849	28	53
1	P. Louwse, <i>Mijn Nederland</i>	29	54-55
2	K. Michel, <i>Ook de vissen</i>	30	Het duin
5	Abraham Rademaker naar Constantijn Huygens Jr., <i>Panorama vanaf de toren van de Grote of St. Jacobskerk in Den Haag</i> , 1720	31	
3	Jacques Brel / Ernst van Altena, <i>Mijn vlakke land</i>	32	
6	Jean Brusselmans, <i>Duinen</i> , 1937	33	
7	Gerrit Benner, <i>Zee en duinen</i> , 1960	34	
8	Jan Wiegers, <i>Kooiboerderij met duinen</i> , 1958	35	
9	Jacob van Ruisdael, <i>Gezicht op Haarlem met bleekvelden</i> , 1670-1675	36	
4	C.O. Jellema, <i>Op het eerste gezicht</i>	37	
5	Huib Beurskens, <i>Gezicht op Haarlem - 19.11.1994</i>	38	
10	Anthonie Waterloo, <i>Gezicht op Haarlem</i> , ca. 1650-1670	39	
6	Pieter Boskma, <i>Het gele licht van Jan van Goyen</i>	40	
7	Jacob Groot, <i>Gezicht op Haarlem</i>	41	
11	Pieter de Molijn, <i>Kale duinen</i> , 1634	42	
8	Jacques Hamelink, <i>Duinen bij Wassenaar</i>	43	
9	Wim Hofman, <i>Mondriaan</i>	44	
12	Piet Mondriaan, <i>Duin v</i> , 1909-1910	45	
13	Dirck Nab, <i>'Bij IJmuiden', 6 maart 2013</i>	46	
10	Theo Olthuis, <i>Duintop. Voor Dirck N.</i>	47	
11	Augusta Peaux, <i>Wapenschouw</i>	48	
14	Jan Toorop, <i>Duin en zee (O-wind met vorst)</i> , 1899	49	
15	Carel Nicolaas Hoyneck van Papendrecht, <i>Een duinpan bij Waalsdorp</i> , 1911		50
12	Lenze Bouwers, <i>De duinen moet je niet willen verplaatsen...</i>		51
16	Jan Wolkers, <i>Duin</i> , 1992		52
13	Jan Wolkers, <i>De duinen</i>		53
17	Barend Hendrik Thier [toeschr.], <i>Studie van zandgrond</i> , ca. 1800		54-55
14	Herman Gorter, <i>Zoals de zee met eindeloze deining...</i>		56
18	Théo van Rysselberghe, <i>Duinen/Dunes</i> , 1900		57
19	Emil Neumann, <i>Duintop</i> (bij Scheveningen of Katwijk), ca. 1884		58
20	Jan Willem van Borselen, <i>Duinpan</i> , 1850-1890		59
15	J. Bernlef, <i>Geestgronden 2</i>		60
16	J. Bernlef, <i>Niets dan verstuiving...</i>		61
17	Chris J. van Geel, <i>Klimduin</i>		62
21	Jan van der Kooij, <i>Zandafgraving</i> , 1996		63
18	Neeltje Maria Min, <i>In bos dacht ik aan duin...</i>		64
19	Adriaan Morriën, <i>Duinlandschap</i>		65
20	Hester Knibbe, <i>Duinpan</i>		66
21	Neeltje Maria Min, <i>Een duinpan was onze bedding...</i>		67
22	Augusta Peaux, <i>In de duinen</i>		68
22	Willem de Zwart, <i>Duinen bij Wassenaar</i> , ca. 1890		69
23	Albert Verwey, <i>Hier in een groenen kuil lig ik geboren...</i>		70
23	Constant Permeke, <i>Duinlandschap</i> , ca. 1910-1912		71
24	Jan Wiegers, <i>Duinlandschap</i> , 1953		72
24	Elly de Waard, <i>Zeeleep</i>		73
25	Willem Jan Otten, <i>Een zandstraal wind in de rug...</i>		74
25	Aat Veldhoen, <i>Brokstukken van bunkers op het strand bij Bergen aan Zee</i> , 1956		75
26	Jan Baeke, <i>Zo is de zee</i>		76
26	Jan Mankes, <i>Het strand bij Scheveningen in de ochtend</i> , 1915		77
27	Wim Schumacher, <i>Duingrond</i> , 1936		78-79
28	Jan Hoyneck van Papendrecht, <i>Tusschen Bloemendaal en IJmuiden</i> , 1891		Plant en dier
29	Willem Roelofs, <i>'Dekkers Duin'</i> , 1839		80
27	Hans Warren, <i>Zandblauwtje</i>		81
28	Jacob Winkler Prins, <i>Popel-eiland</i>		82
30	Ayzo Epeus van Humalda van Eysinga, <i>Duinlandschap bij de zee</i> , 1934		83
31	Johan Briedé, <i>Zeedistel</i> , 1934		84
29	Gerrit Bakker, <i>De aardbei</i>		85
			86

32	Elisabeth Geertruida van de Kasteel, <i>Aardbei, 1750–1800</i>	87	50	Joost Doornik, <i>De Coepelduinen bij Katwijk aan Zee, 2010</i>	125
30	Anneke Brassinga, <i>blauw</i>	88	47	Sjoerd Kuypert, <i>'t Was herfst en de noordenwind, die wilde...</i>	126
33	Jacob de Gheyn II, <i>Twee braamstruiken, ca. 1620</i>	89	51	Sientje Mesdag-Van Houten, <i>Duinlandschap met schuurtje, 1880–1900</i>	127
34	Frederik Bloemaert naar Abraham Bloemaert, <i>Konijnen, 1635–1670</i>	90	48	Eric van der Steen, <i>Duinwandeling</i>	128
31	Judith Herzberg, <i>Egmond aan Zee</i>	91	49	Chris J. van Geel, <i>12 sept. '69</i>	129
32	Willem Jan Otten, <i>Meeuwen die wel zouden willen</i>	92	52	Dirck Nab, <i>Zomer (in de duinen bij Bakkum), 2012–2013</i>	130
35	Jan Gerrit Ikleaar, <i>Twee meeuwen bomen 't duin, ca. 1975</i>	93	53	Germ de Jong, <i>Winter in de duinen van Schoorl, 1941</i>	131
33	Albert Verwey, <i>Het duinbos</i>	94	50	Herman Gorter, <i>Moëduinen groenflakkerend, wit licht, zwaarzandduinen...</i>	132
36	Willem Wenckebach, <i>Duinlandschap, ca. 1900</i>	95	54	Sientje Mesdag-Van Houten, <i>In de duinen, 1890–1900</i>	133
37	Jan Hendrik Weissenbruch, <i>Duingezicht, ca. 1900</i>	96	51	J. C. Bloem, <i>Avondduinen</i>	134
38	Kris Spinhoven, <i>In de duinen bij Castricum, april 2014</i>	97	52	Anneke Brassinga, <i>Het tegenbeeld verwijst het zuiverst naar...</i>	135
34	Ed Leeftang, <i>Duinen</i>	98	55	Philip Sadée, <i>Scheveningse vrouwen bij het nalezen van een aardappelveld, 136–137</i>	Mens en werk
35	Elly de Waard, <i>De wind dardelde of en aan...</i>	99	56	Claes Jansz Visscher, <i>Blekerij buiten Haarlem, 1607</i>	138
39	Ronald Tolman, <i>'Riet', Terschelling, 1971</i>	100–101	57	Jan van de Velde, <i>Boerderijen aan de duinzoom, 1615–1630</i>	139
40	Andreas Schelfhout, <i>De stranding van een schip bij Scheveningen, 1837</i>	102	58	Paulus Constantijn la Fargue, <i>Gezicht achter de duinen bij Scheveningen, 1767</i>	140
36	Jacob Israël de Haan, <i>In de zeestorm</i>	103	59	Johannes Bosboom, <i>De uitspanning De Bataaf in de Scheveningse bosjes, 1874</i>	141
37	Chris J. van Geel, <i>Achter de kust</i>	104	60	Jozef Israëls, <i>Schilder in een tulpenveld, ca. 1880–1900</i>	142
41	Charles Donker, <i>Struiken in de wind op Terschelling, 1976</i>	105	61	Anton Koster, <i>Tulpenvelden, 1900–1920</i>	143
38	Willem Hussem, <i>de wolken leunen...</i>	106	53	Hans Tentije, <i>Bimenduijs</i>	144
42	Willem Hussem, <i>Compositie met blauw, 1964</i>	107	54	Jacob Groot, <i>De Tulpen</i>	145
39	Herman Gorter, <i>Het witte westen en de overval...</i>	108	62	Carel Nicolaas Storm van 's-Gravesande, <i>Nettendrogen in de duinen, ca. 1900</i>	146
40	Willem Thies, <i>Strand</i>	109	63	Jan Toorop, <i>Nettenboetsters, 1899</i>	147
43	George Hendrik Breitner, <i>Bij Dekkersduin, Den Haag, 1885</i>	110–111	55	Albert Verwey, <i>In 't duindal waar de kronkelpaden kruisen...</i>	148
44	Pieter Post, <i>Duinlandschap met een hooischelf, ca. 1633</i>	112	56	Albert Verwey, <i>Netten boeten</i>	149
45	Guillaume du Bois, <i>Duinlandschap bij avond, 1649</i>	113	57	Simon Vestdijk, <i>Onverwacht landschap</i>	150
46	Eduard Karsen, <i>Uitzicht uit het huis van Verwey op Noordwijk, 1890–1895</i>	114	64	Vincent van Gogh, <i>Aardappelveld achter de duinen, juli 1883</i>	151
41	Albert Verwey, <i>Op de Hil</i>	115	65	Titus Meeus, <i>De watertoren bij Monster, 2011</i>	152–153
42	Elisabeth Maria Post, <i>Herinnering (fragment)</i>	116	66	Johannes Bosboom, <i>De watertoren in de Oostduinen bij Scheveningen in aanbouw, 1873–1874</i>	154
47	Willem Roelofs, <i>Duinlandschap in somber weer, 1845</i>	117	67	Jan Abrahamsz Beerstraten, <i>Egmond aan Zee van de zee kant gezien, ca. 1660–1665</i>	155
48	Jozef Israëls, <i>Oude vrouw in de duinen, 1880–1900</i>	118	58	Gerrit Achterberg, <i>Vuurtoren</i>	156
43	Frederik van Eeden, <i>Na Zons-Ondergang aan Zee</i>	119	68	Charley Toorop, <i>Vuurtoren bij nacht, Oostvoorne, 1915</i>	157
44	Marie Boddaert, <i>Zomers duin</i>	120	59	Peter Chyssaert, <i>De vuurtoren</i>	158
49	Edgar Fernhout, <i>Duinlandschap met gezicht op Alkmaar, 1956</i>	121			
45	Herman Gorter, <i>Mei (fragment)</i>	122			
46	Gerrit Krol, <i>Zomer</i>	124			

69	Piet Mondriaan, <i>Vuurtoren bij Westkapelle, 1909–1910</i>	159	80	J. C. van Schagen, <i>zeeuwse neveling</i>	196
60	Ida Gerhardt, <i>Onder de Brandaris</i>	160	82	Ferdinand Hart Nibbrig, <i>Duin en zee te Zoutelande, ca. 1910</i>	197
61	Frank Herzen, <i>Vuurtoren Eierland</i>	161	81	Toon Tellegen, <i>Dat ben ik, die jongen...</i>	198
62	Sjoerd Knuyper, <i>Geloof de leugens niet...</i>	162	84	Jan Wiegers, <i>Schiernonnikoog, 1957</i>	199
70	Jacobus Gerardus Veldheer, <i>De Hondsbossche Zeewering, ca. 1900</i>	163	85	Jan Toorop, <i>In de duinen bij Noordwijk, 1902</i>	200
71	Kris Spinhoven, <i>Imuiden gezien vanuit Bakkum, 2013</i>	164	82	P. C. Boutens, <i>De wolken spiegelen</i>	201
63	Paul Rodenko, <i>Vuur aan zee (fragment)</i>	165	83	Hugo Claus, <i>Grimmig gefluister tot de vrouwen hoort men 's avonds in...</i>	202
64	Hans Tentije, <i>Petten – de ECN-centrale</i>	166	84	Albert Verwey, <i>De zee. De slankheid van de naakte lijven...</i>	203
65	Menno Wigman, <i>Onder de reactor</i>	167	86	Harry Kuitjen, <i>Strand met strandkorven, 1915</i>	204
Aantasting	Jac. van Looy, <i>De aanleg van het Noordzeekanaal, 1870–1875</i>	168–169	87	Ekke Abel Kleima, <i>Duinlandschap op Texel, 1939</i>	205
66	Jan G. Elburg, <i>Kennemer Duinen</i>	170	85	Jacques Hamelink, <i>Zeemorgen</i>	206
67	Dick Hillenius, <i>Profijtbeginnel</i>	171	86	Ben Zwaal, <i>het geniep is grandioos open en alle kanten blaast hier wind de appels...</i>	207
73	Aat Veldhoen, <i>Bunkers in de duinen bij Bergen aan Zee, 1956</i>	172	88	Wim Schumacher, <i>Liggend naakt in de duinen, 1935</i>	208
74	Dirck Nab, <i>Wijk aan Zee (de Hoogovens gezien vanaf het duin), 2013</i>	173	89	Harry Kuitjen, <i>Lezende vrouw, ca. 1930 (?)</i>	209
68	Lucebert, <i>strandwandelaar</i>	174	87	J. Slauerhoff, <i>Oud</i>	210
69	Hans Tentije, <i>School – De Kerf</i>	175	88	Eily de Waard, <i>Gesnoerd haar middel...</i>	211
75	Rein Draijer, <i>Duinlandschap, 1980</i>	176	89	M. Vasalis, <i>Van hoofd naar schouder loopt de stille bocht...</i>	212
76	Wim Bettenhausen, <i>Het Zwarte Pad over de duinen bij Schevevingen, 1976</i>	177	90	Piet Mondriaan, <i>Duin IV, 1909</i>	213
70	Remco Campert, <i>Landschap</i>	178	90	Jacob Groot, <i>Ik hoor je naam me roepen Wie ben ik dan mijn naam in je...</i>	214
71	Joost Zwagerman, <i>Terug naar de kust</i>	179	91	Hans Faverey, <i>Alsof zij daar ligt, nu...</i>	215
Duin- genoegens	Gerrit Claesz Bleker, <i>Duinlandschap met hertenjacht, ca. 1628</i>	180–181	91	Jonas Snijder, <i>Zonder titel (Ameland), 2010</i>	Tijd en eeuwigheid
72	Hendrik Snakenburg, <i>Vermaak van het meeuwen schieten bij buitig weer aan zee</i>	182	92	Arend Hendriks, <i>Doodskop tussen bloemen, ca. 1940</i>	216–217
73	Anton Korteweg, <i>Jacht</i>	183	93	Lucy van Dam van Isselt, <i>Het graf van P. C. Boutens op Eik en Duinen, 1943</i>	218
78	Job Graadt van Roggen, <i>Duingezicht, 1918</i>	184	92	Sybren Polet, <i>Strandschap</i>	219
74	Hélène Gelens, <i>in ongeremd rennen</i>	185	94	Harry Kuitjen, <i>Strand bij Bergen aan Zee, ca. 1930</i>	220
75	Albert Verwey, <i>Baders hartewens</i>	186	93	J. Bernlef, <i>Diorama met badgasten</i>	221
79	Willem Bastiaan Tholen, <i>Afgraving, ca. 1890</i>	187	94	Pieter Boskma, <i>Ik stond weer op de plek waar je verstoof...</i>	222
76	Jacob Winkler Prins, <i>Wij tweeën</i>	188	95	Claes van Beresteyn, <i>Eikerbosje met een rustende man, ca. 1655</i>	223
77	K. Michel, <i>Voorbij Bredene</i>	189	96	Jan Hackaert, <i>Duinlandschap bij Haarlem, ca. 1650–1660</i>	224
80	Chris Lebeau, <i>Duinlandschap, 1900–1910 (?)</i>	190–191	95	T. van Deel, <i>Diorama</i>	225
liefde	Anna Blaman, <i>Ik droomde dat ik met haar in een duinpan lag...</i>	192	96	René Puthaar, <i>Daar wordt een laatste horizon gewist...</i>	226
79	J. Bernlef, <i>Geestgronden 6</i>	193	97	J. A. dèr Mouw, <i>Zwevend op de winden wait de zee door 't duin</i>	227
81	Gineke Zikken, <i>Westduinen, 2013</i>	194	97	Theo Colenbrander, <i>Ontwerp met tulpen, 1917</i>	228
82	Robert Zandvliet, <i>Zonder titel/Duingezicht, 1999</i>	195	98	A. Roland Holst, <i>Leeuw van oud licht zteltoogt...</i>	229
					230

98	Sientje Mesdag-Van Houten, <i>Zandverstuiving/Duinlandschap, 1880–1900</i>	231
99	Karel van de Woestijne, <i>Hier, waar het gieren zwiert, ter glinster-klare hillen...</i>	232
99	Hendrik Chabot, <i>Zee, 1933</i>	233
100	Willem Jan Otten, <i>Eindaugustuswind 1 en 2</i>	234
100	Jan Willem van Borselen, <i>Duin en wolken, 1850–1890</i>	235

Boudewijn Bakker, *Schilderachtig, die duinen!*

	Herkomst van de duingedichten en de duingezichten	237
	Dankwoord	256
		263

‘Eenvoudig, de duinen, eenvoudig’

I. SCHILDERS, WANDELAARS, DICHTERS

HET kortst denkbare duingedicht moet dit zijn: ‘Eenvoudig, de duinen, eenvoudig.’ Het heeft geen titel en bestaat uit vier woorden, twee komma’s en één punt. Het staat in de bundel *Het zinnijk* uit 1971 van Chr. J. van Geel. Zo kun je de duinen zien – tenminste als je kunt kijken en dichtten zoals Van Geel. Met zijn eenregelige gedicht bedoelde hij zeker niet dat er maar weinig te zien was of dat er niet zoveel over te zeggen of te denken viel.

Van Geel had de buitenkans in de duinen te wonen, een groot deel van zijn leven, eerst in Groet, ten slotte in ‘t Vogelwater, Castricum. Dichters en duinen, hoe lang hebben dit landschap en de poëzie al in elkaars gezelschap verkeerd? In hoeverre stond iemand als Van Geel in een al wat oudere traditie? Dat kun je afvragen.

Op tekeningen en schilderijen uit de zestiende en de zeventiende eeuw zie je al wel beeldende kunstenaars die in het duinlandschap aan het werk zijn. Het zijn de duinen bij Haarlem waar de tekenaars zich het eerst begonnen te interesseren voor dit bijzondere landschap.

De samenstellers van de gedichtenbloemlezing konden zich niet aan de indruk ontzetten dat de beeldende kunst, waar het de ontvankelijkheid voor de duinen betreft, voorop heeft gelopen, maar liefst een paar eeuwen. De meer literaire gevoelswereld, rond die voor ons zo welbekende activiteit van het wandelen-in-de-duinen, lijkt ons van aanzienlijk recenter datum. Die krijgt op zijn vroegst rond 1800, maar in hoofdzaak tegen het eind van de negentiende eeuw, voor het eerst de ons vertrouwd geworden trekken.

Er ligt een grote afstand tussen enerzijds het natuurgevoel van de dichter Herman Gorter (in zijn *Mei*; in zijn *Verzen* van 1890; tot slot in zijn postuum verschenen *Liedjes*) en anderzijds de visie op de natuur van bijvoorbeeld Jacob Cats, de zeventiende-eeuwse bouwer van het naar hem genoemde huis dat het officiële onderkomen werd van Nederlands eerste ministers.

Wanneer Jacob Cats, raadpensionaris en bewoner van het door hem aan de duinen ontworstelde en in cultuur gebrachte Zorgvlied, over die duinen dicht, is dat allereerst

in termen van contrast, en nog niet of nauwelijks in termen van de schoonheid die wij – wandelaars in zorgvuldig beschermde natuurgebieden – toch vooral in de duinen wensen aan te treffen. Waar het Cats om gaat, is dit: moet je zien wat een rijke tuin ik heb aangelegd op die arme grond.

Constans Huijgens, dichter, secretaris en kunstadviseur van prins Frederik Hendrik, trad in 1653 aan als pleitbezorger en ook wel zo'n beetje als projectontwikkelaar van een nog aan te leggen geplaveide weg tussen Den Haag en Scheveningen. Dat was de eerste geplaveide weg in ons land buiten de steden, ten behoeve van de visvrouwen, te voet, mand op het hoofd; maar ook van Hagenaars die per koets een kijsje in Scheveningen wilden nemen.

Het plan kreeg geen bijval en werd pas twaalf jaar later, in 1665, nu driehonderdvijftig jaar geleden, uitgevoerd. In zijn gedicht *Zee-straet van 1667* blikt Huygens nog eens terug. Ons treffen het congé dat de nog volop stuwende duinen en het mulle pad hiermee krijgen. De kaarsrechte Zeestraat en het verlengde ervan, de Scheveningsweg, gingen het stuwven en de mulheid immers succesvol tegen, ten faveure van het al genoemde verkeer te voet en per rijtuig. En juist dit stuwven is het dat door de huidige natuurbeschermers en aanleggers van nieuwe natuur eensgezind herkend wordt als de – in middels min of meer definitief bedwongen – oereigenschap van de duinen, om niet te zeggen hun bouwprincipe.

Natuurlijk is die aanleg van de Zeestraat, waar van in 2015 het kroonjaar wordt gevierd in het Scheveningse Muzee, een historische stap geweest in het openleggen en het toegankelijker maken, misschien zelfs het moderniseren van de duinen. Want al die paden, en dan vooral de verharde, waaraan wij al wandelend en joggend en fietsend misschien geen enkele gedachte wijden, maar die het ons mogelijk maken goed om ons heen te kijken, zijn meestal niet veel ouder dan een halve, hooguit een hele eeuw.

Literair gesproken staat de dichter-duinbewoner die Van Geel was in een traditie van pas een paar generaties. Albert Verwey betrok in 1890 het huis in de Noordwijkse duinen waar hij levenslang bleef wonen. Herman Gorter, een andere Tachtiger, had de beschikking over een vast logeerradres in het Noord-Hollandse duindorp Bergen, van waaruit ook hij veel 'buiten' kon zijn, zowel in het echt als in zijn daarvan doordrongen poëzie. Het zijn de nieuwe tramverbindingen geweest (achtereenvolgens paarden-, stoom- en elektrische) die het vooral voor de artistieke happy few mogelijk maakten om permanent bij of in de duinen te gaan wonen. De villa's en de villaatjes verrezen. Naar hun vorm waren het vaak een soort kleine boerderijtjes waarin nogal wat kunstenaars en schrijvers vanaf circa 1900 hun intrek namen. Ook latere generaties – van

Adriaan Roland Holst via Lucebert en de al genoemde Van Geel tot Elly de Waard en Hans Tentije – hebben gewoond en gewerkt in of vlak bij de duinen.

II. DEZELFDE DUINEN?

Met het beeld van de duinen als een natuurlijke constante is het in tweeërlei opzicht oppassen. In de eerste plaats vormen de duinen geen min of meer buiten de geschiedenis staand, oud of onaangetast landschap. De huidige duinen, zeggen de geologen en de natuurhistorici, zijn grofweg niet ouder dan een jaar of duizend. Het is wezenlijk een zandlandschap, met de wind als architect.

De duinen zijn Nederlands enige natuurlijke grens. In hun vorm zijn twee conflicterende bewegingen min of meer tot stilstand of laten we zeggen tot een vergelijk gekomen. De ene beweging, een eeuwen- of zelfs millennialange, gaat vanuit ons Europese achterland naar de zee. Want zand is voor het grootste deel niets anders dan wat er uiteindelijk in fijngemalen vorm resteert van de door de grote rivieren aangevoerde berggesteenten. Dit in zee belande zand wordt op zijn beurt door de getijdenbewegingen opgeduwd tot de ons allen welbekende ribbelingen en zandbanken en zeerepen, waarna wind en verstuiving het eigenlijke werk van de duinworming ter hand kunnen nemen. De duinen zijn dus grotendeels de afleggetjes van de Alpen.

Dat is de geologische kant van de zaak. De andere bestaat uit allerlei menselijk ingrijpen. De duinen, een per definitie bewegelijk en tijdelijk landschap, zijn min of meer tot rust gebracht door bijvoorbeeld helmbepanting aan de kale zee kant en bebossing aan de hoogste en binnenste zijde. Deze twee ingrepen, naast talrijke andere, zoals ontzanding en waterwinning, hebben de huidige duinen hun aanzien gegeven.

Hoe dan ook is het een idee fixe – dat de samenstellers van deze bloemlezing in hun Haagse jeugd ook zelf hebben gehad, je moet nu eenmaal ergens mee beginnen – om te denken dat we in het duingebied nog een reep authentieke woeste natuur hebben. Natuur, dat is in Nederland toch eigenlijk overal: wat wij ervan gemaakt hebben. Dat geldt ook voor de duinen.

Rond het cultuurlandschap dat de duinen dus zijn, hebben zich veranderingen voorgedaan. Dat geldt niet alleen voor het letterlijke 'gebruik' van de duinen, maar ook voor de sentimenten of de gevoelens die zij vroeger en tegenwoordig teweegbrachten. Het materiële gebruik – de afbeeldingen in dit boek laten het zien – is over de hele linie beter gedocumenteerd in de beeldende kunst dan in de poëzie. Visservrouwen zijn vrij zeldzaam in de poëzie, schepenkarren zijn er helemaal niet in te bekennen. Zand-transporten evenmin. Wel treffen we, vooral in de oudere poëzie, de jacht aan.

Overigens op allerlei dieren – niet alleen konijnen, maar ook meeuwen en vinken, très étonnés de se trouver ensemble. Niet verrassend natuurlijk, die jacht, met nogal wat kastelen en buitenhuizen in de binnenduinen. Overigens is de aanwezigheid van de ons zo vertrouwde konijnen in de duinen het gevolg geweest van menselijk ingrijpen. Ze werden daar in de late middeleeuwen uitgezet met het oog op vlees en bont.

Wie op een schilderij van Jan van Goyen wel eens een korenveldje heeft gezien, kan zich daarover verbazen. Landbouw in de duinen? Jawel, in de prehistorie al, en ook in de al genoemde late middeleeuwen, zoals opgravingen uitgewezen hebben. In de binnenduinen zijn her en der nog wat uitgespaarde, geëffende akkertjes herkenbaar. In de laatste twee à drie eeuwen zijn er verwoede pogingen gedaan, altijd kleinschalig, tot de verbouw van bijvoorbeeld duinaardappels. Dat is nooit iets geworden. Daarentegen is de bollenteelt van de afgelopen anderhalve eeuw zonder gelijke geweest waar het gaat om het egaliseren, en daarmee de sloop, van de rand van de binnenduinen.

III. SCHILDERS EN DICHTERS

De duinen zijn zowel in de poëzie als in de beeldende kunst rijkelijk aanwezig. Maar in die twee kunsten geven ze niet steeds in dezelfde tijd en in dezelfde mate acte de présence. De dichtkunst en de schilderkunst van het duin naderen elkaar rond 1900 het dichtst. Tussen grofweg 1880 en 1920 zijn ze werkelijk tijdgenoten van elkaar, in die zin dat we kunnen spreken van verwante, in beide kunsten werkzame geesten. De Tachtigers waren natuurdichters, en ze waren bevriend met en opereerden naast de schilders van de Haagse School. De Vijftigers van driekwart eeuw later waren vooral stadsdichters, naast een Coëbrabeweging die het niet of nauwelijks om figuratie ging en ook niet zo zeer om welke natuur dan ook.

Een punt van discussie is – en zal misschien wel altijd blijven – of de dichtkunst en de schilderkunst van de zeventiende eeuw in houdelijke tijdgenoten of zelfs partners waren. De cruciale, maar misschien ook nogal ongrijpbare kwestie is die van ons aller huidige natuurgevoel: sinds wanneer zijn wij daarmee behept? Hoe, en in welke etappes, is dat tot stand gekomen? Of zit er in de formulering van zo'n vraag al veel te veel zwart-wit? Of is er wellicht, juist in Holland, veel minder sprake van zo'n sterk veranderd natuurgevoel? Dat is in ieder geval de met goede redenen omklede visie van de kunsthistoricus Boudewijn Bakker, in het essay waarmee dit boek besluit.

De samenstellers van de bloemlezing hebben nochtans de indruk dat de dichters van de Gouden Eeuw in wier werk de duinen figureren toch heel andere dingen in dat landschap zagen en ervoeren dan 'wij'. Dat wil zeggen: de 'wij' die we wat dit betreft

toemend zijn geworden sinds pakweg tweehonderd jaar. Bij Cats, Huygens, Vondel cum suis is een duinlandschap te vinden dat minder met een esthetisch dan met een utilitair oog bezien wordt. Het is vooral een woestijn die eigenlijk in cultuur gebracht zou moeten worden, of een omgeving die als fraai contrast kan dienen voor een op het duin veroverde luthof. Grote en vrome dankbaarheid wordt er, vanaf deze tijd tot nog ver in de negentiende eeuw, uitgesproken voor de duinen als een van godswegen gegeven zeekering. Ook die dankbaarheid, bijna overbodig om te benadrukken, geldt eerder een god die als een dijkbouwer bedacht is op veiligheid dan een god die duindoorns en nachtegalen evenzeer heeft geschapen als al dat water en al dat zand.

De zogenaamde wilde natuur (een stuk wilder dan nu waren de duinen destijds in elk geval) gold nog niet, zoals tegenwoordig, als een positieve en te behouden of zelfs te herstellen waarde op zichzelf. Voor de erkenning van zulke natuur lijkt een zekere mate van secularisatie vereist. Tegelijk zal de veranderde blik een gevolg zijn geweest van het door toenemende industrialisering en rationalisatie (ook van de landbouw) slinkende areaal van grond die nog niet ten nutte werd gemaakt. De Romantiek, hoe laat die zich ook voordoet in Nederland, is ook hier beslissend geweest voor de notie van het min of meer wilde landschap-op-zichzelf, van een landschap dat er is omwille van zichzelf en – voorzover wij ons dat hier überhaupt nog kunnen voorstellen – buiten ons toedoen. Het is een notie die ons nog steeds modern aandoet en die pas in de poëzie vanaf Tachtig te vinden is.

Zoals gezegd zijn in *Op 't duin* naast en tegenover elkaar te vinden: het duinlandschap van de beeldende kunst, met een al twee eeuwen eerder gelegen zwaartepunt. De beschouwer van nu kan ze probleemloos als elkaars complement zien, de recentere gedichten en de oudere schilderijen. Wij slagen er met groot gemak in om de gedichten van bijvoorbeeld Bernief te rijmen met een schilderijtje van Jan van Goyen, eerder dan we in staat zijn om die schilder als een tijdgenoot van Jacob Cats te begrijpen. Hoe dan ook lijken de kunsten elkaar over de eeuwen heen de hand te reiken.

Maar eenvoudig, de duinen, eenvoudig? Zonder Van Geel onrecht te willen doen, zouden we dat gezien al het bovenstaande gerust in twijfel kunnen trekken. De duinen spreken niet voor zichzelf, ze zijn niet eenduidig, en mensen hebben er vast en zeker niet op dezelfde manier in vertoefd of naar gekeken – kunstenaars noch dichters. De duinen zijn, als verbeeld landschap, minstens zo in beweging gebleven als toen zij nog van verstuiwing tot verstuiving voortgingen met worden, verschuiven en van gedaante veranderen.

IV. GIJ ZULT NIET BLOEMLEZEN

Het elfde gebod is uitgevaardigd door de dichter L. Th. Lehmann. 'Gij zult niet bloemlezen.' Lehmann, nooit een rooie cent, had allereerst uitgevers op het oog, die wel boeken uitgeven maar zo weinig mogelijk geld kwijt willen zijn aan de gebloemleesde dichters. Het bloemlezen zelf, als activiteit van de samenstellers, kan met evenveel recht als een vergrijp worden gezien. Een gedicht wordt uit z'n context, bundel, reeks gehaald en in een verband gezet waar de dichter geen zeggenschap over heeft. Toch heeft bijna elke lezer wel eens baat bij een bloemlezing. Gedichten, hoe verbaasd ook elkaar tegen te komen, kunnen zomaar in gesprek raken met elkaar. Een bloemlezing kan je ertoe brengen om meer van een dichter te willen weten.

Tot zover de apologie van de bloemlezers. Wij weten het: gedichten worden niet geschreven om in bloemlezingen te belanden. We hebben het toch niet kunnen laten en gedurende een jaar of drie duingedichten gehamsterd. De oogst was groot. Op een gegeven moment hadden we een groslijst van zo'n honderdvijftig dichters – zodat de opgave ten slotte werd: die enorme hoeveelheid terugnoeien tot hebbelijke proporties.

Bloemlezen is vaak verrassend. Het oog raakt getraind in een raar soort van scanmen. Staat er op deze bladzijde ergens duin, zand, helm, meeuw, kruin, strand? Hoe veelen wat voor duin dient een gedicht te bevatten? Eén duinaardbei, is dat genoeg? Wij vonden van wel. In één duinaardbei kan het gehele duinlandschap aanwezig zijn.

Van tevoren kun je niet weten bij wie je een duin tegen zult komen. Soms helpt het te weten dat een dichter in of bij de duinen heeft gewoond of woont. Maar wonen is geen garantie. Remco Campert bijvoorbeeld mag dan als jongen wel in Kijkduin hebben gewoond, maar veel meer dan een flard van een jeugd, in nauwelijks meer dan één gedicht, heeft dat niet opgeleverd. Campert is eigenlijk ook een typische stadsdichter, denkt de bloemlezer dan. En ook Lucebert, die zijn werkende leven in Bergen doorbracht, had dat ene gedicht dat in de bloemlezing staat ook best *niet* geschreven kunnen hebben. Nog één zo'n generaliserende intuïtie tot slot. Bij Leo Vroman verwachtten we geen duin, niet alleen omdat hij zijn leven grotendeels buiten Nederland heeft doorgebracht, maar ook en vooral omdat het soort poëzie dat hij schreef nu eenmaal geen ruimte lijkt te hebben voor zo iets als een landschap.

Bloemlezers zeggen altijd dat ze op kwaliteit geselecteerd hebben. Dat beweren wij ook. Al is kwaliteit natuurlijk nooit het enige, er is altijd wel een onzuiverheidje hier of daar. Bloemlezen is ook principieel gesjoemel. We hebben wel eens een gedicht opgenomen, bijna alleen maar omdat het van deze of gene grote dichter was én over de

duinen ging. Wat daarbij dan voorzat was dat je in zo'n bloemlezing ook waar mogelijk het hele landschap van de Nederlandse poëzie wilt laten zien.

We hebben het ons veroorloofd één Frans gedicht op te nemen, in vertaling. Het is de tekst van het befaamde chanson van Jacques Brel, dat hij zowel in zijn eigen Frans als in het Nederlands van Ernst van Altena gezongen heeft. Omdat het zo mooi is en omdat we het niet konden laten. Dit tot slot van onze bloemlezerszonden. Trouwens, uitsluitend vanwege de omvangseisen waaraan de bloemlezing zich diende te houden, hebben we nog een ander mooi duingedicht, ook in vertaling, van een andere Frans-talige Belg, Emile Verhaeren, moeten laten schieten.

V. DICHTERS VAN HET DUIN

Bij heel wat dichters is hier of daar wel eens een duin aan te treffen, en soms ook meteen zo mooi of bijzonder dat het gedicht in kwestie een plaats opeiste. Maar er is een aantal dichters dat zoveel met de duinen heeft, in het werk, dat we enkele van hen hier heel kort aan willen duiden.

Herman Gorter en Albert Verwey, hoe onderling verschillend ook, worden beiden toch tot de beweging van Tachtig gerekend. Gorters lange lyrisch-verhalende *Mer* (van 1889) speelt zich af in een even mythisch als toch reëel duinlandschap. In de *Verzen* van 1890 zijn de duinen het zinderende landschap van zijn grote liefdeslyriek. En ook in zijn laatste werk, de postuum gepubliceerde bundel *Liedjes* (1930), zijn de duinen present.

Verwey, met zijn buitengewoon omvangrijke en veelzijdige oeuvre, waarvan een groot deel geschreven werd in zijn duimhuis 'Vita nova' te Noordwijk (helaas weggesloopt uit onze zichtbare cultuurgeschiedenis) is misschien van het hier genoemde tiental dichters de kampioen duindichter. Verwey omvatte de duinen en werd erdoor omvat. Zijn pantheïstische geest zag zelfs kans een lang gedicht te schrijven waarin een al iets oudere watertoren vol ontzag, en zo goed als verliefd, een nieuwe vuurtoren geë waarwordt. We hebben het niet kunnen opnemen, domweg omdat het te lang was, maar bij niemand zagen we een zo wonderbaarlijke samenwoning van duinen en techniek.

Misschien is Adriaan Roland Holst in de hoofden van veel lezers nog altijd de nationale bard van duin en kust. Zijn bronzen stemgeluid is direct herkenbaar. Zijn duinen zijn mythisch en Keltisch en in principe vol gevaar. In het duin vreesde de dichter zijn dubbelganger te ontmoeten, het duin wordt een onheilspellende spiegel.

In de duinen van Roland Holst is de lezer heel ver verwijderd van het landschap dat Chris van Geels werk toont. Van Geel, die net als Roland Holst een flink deel van zijn leven in het duingebied doorbracht, is even present in het landschap als het landschap

in hem. Hij is een altijd oefenende dichter, vaak op de rand van de figuratie, lapidair, een etser. Hij is denkkelijk onze beste windschrijver.

Bernlef heeft met Van Geel gemeen hij dat hij een proberende dichter is, met een grote liefde voor het altijd voorlopige van het armelijke duinlandschap met zijn onnadrukkelijke tinten. Je zou hem de Jan van Goyen – met zijn duinpalet – onder de dichters kunnen noemen. Hij denkt het landschap evenzeer als hij het ziet, maar tegelijk is hij erop uit zichzelf eruit weg te denken. Wat dat betreft is een sterker tegenstelling dan vooral tot Roland Holst – die misschien wat oneerbiedig gezegd in zijn eenijde opzwelt tot het hele duingebied – niet denkbaar. De duinen, het sobere, onnadrukkelijke, nooit helemaal affe landschap, met zijn essentiële overgangs- of randkarakter, ze waren Bernlef op het lijf geschreven.

VI. MEANDERS

Tot slot nog dit over hoe wij het tweede bloemlezersprobleem te lijf zijn gegaan. Hoe de gedichten te presenteren? Een chronologische volgorde leek ons om allerlei redenen toch al het minst aantrekkelijk. Maar al gauw bleek dat de gedichten, in een door ons beraamde thematische opeenvolging, en de afgebeelde schilderijen en de tekeningen in de hunne, zich behoorlijk goed op elkaar lieten afstemmen zonder hun zelfstandigheid prijs te hoeven geven. Van een letterlijke illustratie – dit hoort bij dat – is uiteraard geen sprake. Niettemin sluiten de thematische guirlandes of meanders die er in beide ordeningen tot stand zijn gekomen vaak wonderwel bij elkaar aan.

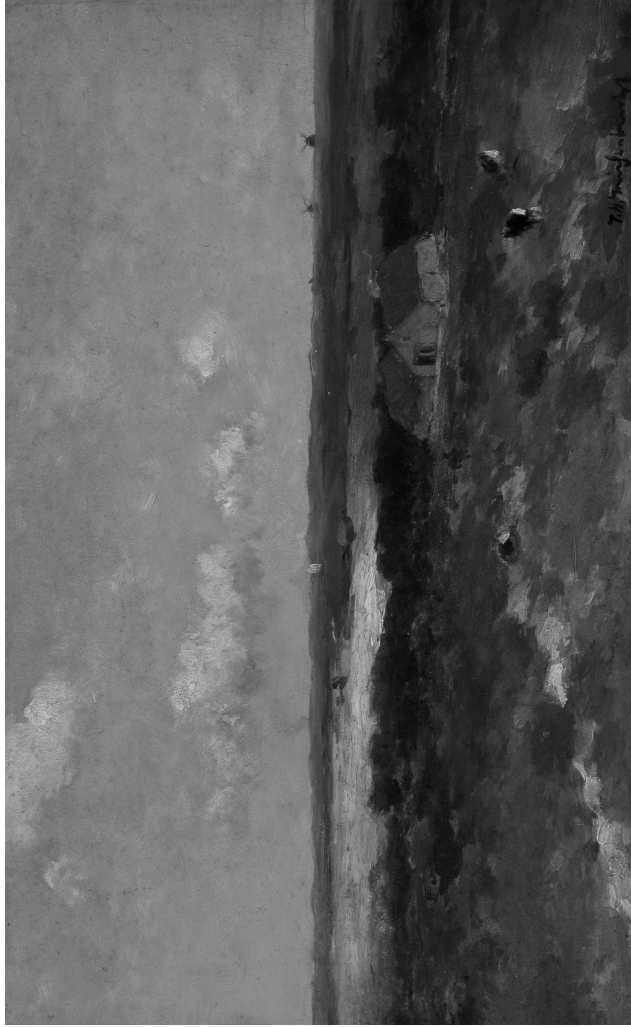
Wat de gedichten betreft, het is een slingerend patroon dat de lezer de weg wijst, waarbij de thema's, hopen wij, voor zichzelf spreken. Met dat al hopen de drie samenstellers van *Op 't duin* dat het in voldoende mate gelukt is om ze met elkaar te vervlechten: de duingedichten en de duingezichten.

Nicolaas Matsier

De wijde blik

Ferdinand Hart Nibbrig,
Gezicht op Zoutelande, 1912, olieverf op doek,
80 x 159,5 cm

2

Johan Hendrik Weissenbruch, *Duinlandschap*, 1870–1896,
olieverf op paneel, 21 × 34 cm

26

3

Jacob van Ruisdael, *Duinlandschap met een ruiter*, ca. 1650–1657,
olieverf op paneel, 33,5 × 38 cm

27

4 Andreas Schelfhout, *Een vuurtoren en visserswoningen in de duinen*, 1849,
olieverf op paneel, 34 x 48 cm

28

P. Louwerse *Mijn Nederland*

Waar de blanke top der duinen
Schittert in den zonnegloed,
En de Noordzee vriend'lijk bruisend
Neêrlands smalle kust begroet,
Juich ik aan het vlakke strand,
Juich ik aan het vlakke strand:
'k Heb u lief, mijn Nederland,
'k Heb u lief, mijn Nederland.

Waar het lachend groen der heuvels
't Kleed der stille heide omzoomt,
Waar langs rijk beladen velden
Rijn of Maas of Schelde stroomt,
Klinkt mijn lied op ouden trant,
Klinkt mijn lied op ouden trant,
'k Heb u lief, mijn Nederland,
'k Heb u lief, mijn Nederland.

Blijf gezegend, land der Vad'ren,
Make u eendracht sterk en groot,
Blijve 't volk der Koninginne
Houw en trouw in nood en dood!
Doe zoo ieder 't woord gestand,
Doe zoo ieder 't woord gestand,
'k Heb u lief, mijn Nederland,
'k Heb u lief, mijn Nederland.

29

1

K. Michel Ook de vissen

Zou je de Haagse Hofvijver overeind zetten rechtstandig als een majestueuze wand van water om het licht de diepte te laten doorstralen om de stad een doorzichtige spiegel te bieden

een oudgouden glans zou over de huizen strijken en iemand roept als eerste 'kijk' en wijst toeterend komt het hele verkeer tot stilstand abrupt worden alle vergaderingen opgeschort en de straten vullen zich met ogen en geroezemoes

een vorstelijk banket, jagers in een herfstbos zegels en paperassen, gesluisde naakte vrouwen iedereen ziet in de vijverwand iets anders maar allemaal blikken ze diep in de tijd terug

En eindelijk kunnen de hofvissen ook eens over de schubbenhuid van de daken uitkijken naar de glinsterende torens en ijspaleizen de bomer bij de duimen, het gele strandzand

'kijk', stoten de vissen elkaar aan, 'dat zilvergrijs dat schitterende schuimende, woelende weidse dat zich daar uitstrekt tot aan de einder en verder dat is nou de zee, ja dat daar is de zee'

Abraham Rademaker naar Constantijn Huygens Jr.,
Panorama vanaf de toren van de Grote of St. Jacobskerk in Den Haag, 1720,
pen in bruin, penseel in bruin en grijs, 30,2 x 47,9 cm

Jacques Brel / Ernst van Altena Mijn vlakke land

Wanneer de Noordzee koppig breekt aan hoge duinen
En witte vlokken schuim uiteen slaan op de kruinen
Wanneer de norse vloed beukt op het zwart basalt
En over dijk en duin de grijze nevel valt
Wanneer bij eb het strand woest is als een woestijn
En natte westenwinden gieren van venijn
Dan vecht mijn land, mijn vlakke land

Wanneer de regen daalt op straten, pleinen, perken
Op dak en torenspits van hemelhoge kerken
Die in dit vlakke land de enige bergen zijn
Wanneer onder de wolken mensen dwergen zijn
Wanneer de dagen gaan in domme regelmaat
Een bolle oostenwind het land nog vlakker slaat
Dan wacht mijn land, mijn vlakke land

Wanneer de lage lucht vlak over het water scheert
Wanneer de lage lucht ons nederigheid leert
Wanneer de lage lucht er grijs als leisteen is
Wanneer de lage lucht er vaal als keileem is
Wanneer de noordenwind de vlakke vierendeelt
Wanneer de noordenwind er onze adem steelt
Dan kraakt mijn land, mijn vlakke land

Wanneer de Schelde blinkt in zuidelijke zon
En elke Vlaamse vrouw flaneert in zonzajon
Wanneer de eerste spin zijn lentewebben weeft
Of dampende het veld in julizonlicht beeft
Wanneer de zuidenwind er schatert door het graan
Wanneer de zuidenwind er jubelt langs de baan
Dan juicht mijn land, mijn vlakke land

Jean Brusselmans, *Duinen*, 1937, olieverf op doek, 110 x 120 cm

7

Gerrit Benner, *Zee en duinen*, 1960, olieverf op doek, 70 x 90 cm

34

8

Jan Wiegiers, *Kooiboerderij met duinen*, 1958, olieverf op doek, 60 x 80,5 cm

35

9

Jacob van Ruisdael, *Gezicht op Haarlem met bleekvelden*, 1670–1675,
olieverf op doek, 55,5 x 62 cm

36

C.O. Jellema Op het eerste gezicht

Uitbarstingen van landschap. Het portret ontbreekt. Coup du soleil verlicht van boven het blekersveld bij Haarlem. Het lijkt net of het zo was. Ik wil het wel geloven:

aanraken, Thomas, mag hier niet, suppoosten zijn parkwachters met uniform en pet. Ik zie je staan, tenger, om me te troosten; heb, snel vertiefd, je op doeken gezet:

uitzichten op Bentheim, op watermolens, bosvijvers die een hertepoot weerkaatsen, de wandelaar ben ik die, omgewend,

kijkt of je komt – zo worden nolens volens Ruisdaels landschappen ideale plaatsen. Voor onze picknick – jij, mooi, onbekend.

4

37

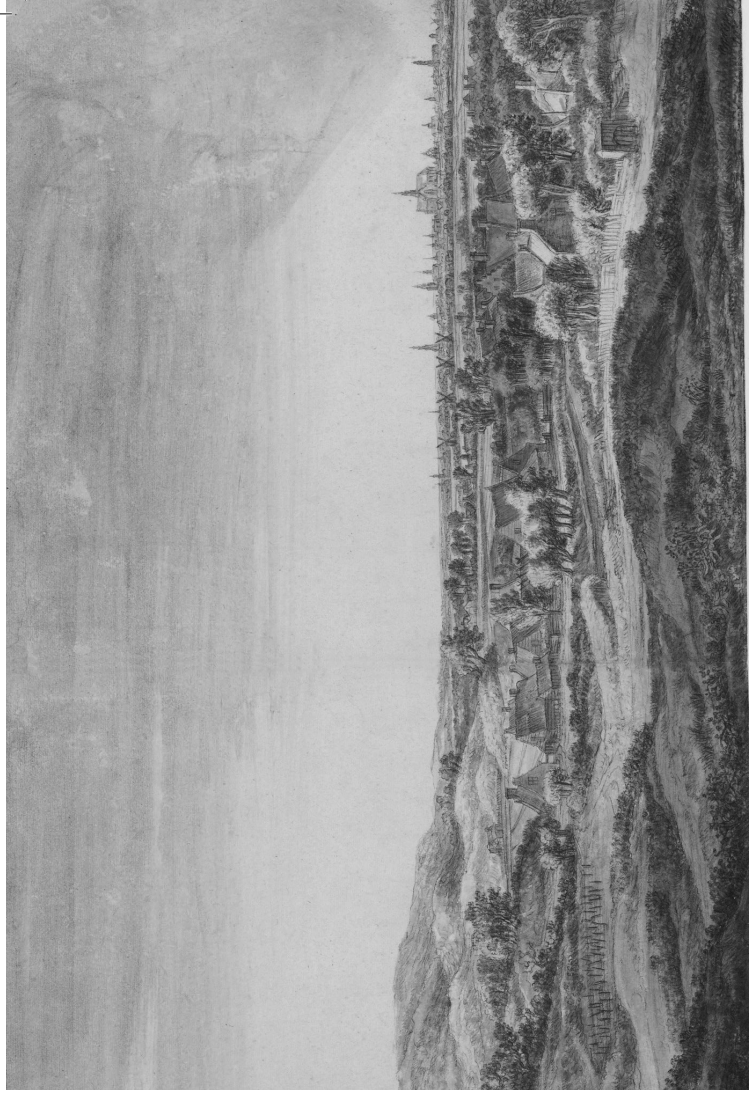
Huub Beurskens Gezicht op Haarlem – 19.11.1994

Wie die ooit ergens een *Gezicht op Haarlem* echt bezag als Van Ruisdael, uitkeek, van een duintop op de grasvelden met linnenstroken drogend na hun melkzuurbad en blekend in zo'n zelden maar dan wel stralend doorbrekende zomerzon in een wolkenluchtendag

terwijl de stad, alsof dit geheel de wereld was, voor de einder lag, waande zich niet ook heel even door de god er bij meegeteld en, als de hofjes, kerken, blekershuizen en de stekken voor eeuwig gelden? Achter Van Ruisdael rees de zee hoorbaar. En de museumbezoeker? Ach,

ook die gaat maar weer op in het massagedruis en mee en weg spoelt elke andere gedachte waarmee hij nog speelde, het beeld misschien van iemand die als een niemandmeer van kleur verschoten en afgekoeld

tot slaapkamertemperatuur scheefgezakt tegen een muur niets meer voelt of waarneemt in en van de stad die Van Ruisdael ooit stond te bezien zich mogelijk vragend voor wat het was bedoeld, wit lijnwaad, al dat.

Pieter Boskma

Het gele licht van Jan van Goyen
straalt laag over de duinen,
van de opstanding der doden
tot de aanvaring der tijden.

De bast van kale zilverberken
glinstert als met goud beslagen
en de namen op de zerken
wordt weer adem ingeblazen.

Van een ruit spat fel de zon
die in de wolken zakt.

Een glasvlam bij de Hoogovens
slaot over in het dikke hart.

Dan, uit het dolhuis van de nacht,
kwakt Malevitch zijn Zwart Vlak.

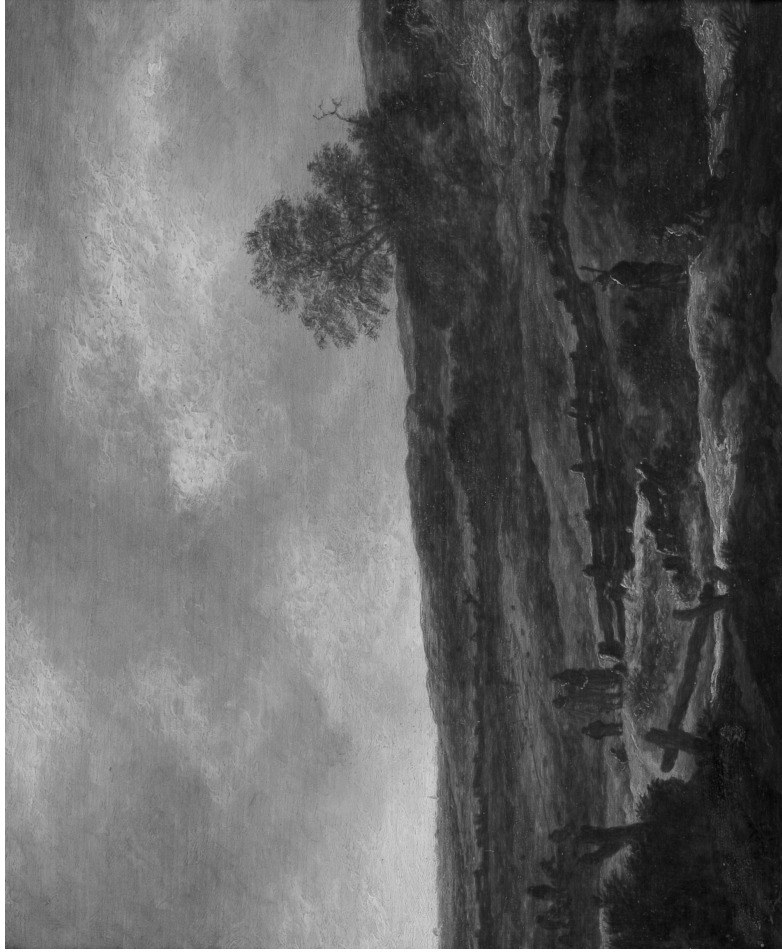
Jacob Groot Gezicht op Haarlem

Is het nog blauw dat in je ogen giet, wordt het je
gegeven al aan ze te ontkomen, zonder ze te gaan
baden, door je te laten lopen in de waterleidingduinen,
aan hun komende donker te geloven, of daalt uit de verte

de klok, in de spits van je oren, over de geslotenheid
van de bomen, zijn de sporen wijzers, rinkelt de toren
van Castricum, door je naar huis te roepen, zijn de wolken
de treinen die je rijden naar IJmuiden, zoals hun volgende

station, los van zijn naam, omdat hoge ovens vangen veel
wind, moet luiden, houdt zien ze in dat je, mooi meegenomen,
tegen de zon, halverwege de rookkolommen schildert op

de lucht van stof het lichtportret, als in een poort, gehangen
aan het Zuiden, gaat open een gezicht, van niemand anders
meer, dat onherkenbaar breekt, verbrand als dat van jou?

Jacques Hamelink Duinen bij Wassenaar

Seghers, Philips de Koninck, namen van niemanden komen op en gaan over en daarna ligt het er gewoon weer, onbeheerd en ongekaderd. Eenvoudig landschap van geen beweging, rusteloos voortvlietend.

Het gras verschoten, grijsgroene lage heuvels, kromme boomgroepjes waar wind in betijt. Hou maar op met verwoorden, woordenaar die minder en minder te zeggen heeft.

Vlucht van een paar onbeleden hazen.

Wat vogelgriffels in het zand van een duinpan hebben geschreven, basisgeschiedenis zonder wapenfeiten. Kom je daar voor? Daar kom jij niet in voor.

Een ven als een te ver doorgedreven gedachte die je niet kunt bevatten maar toch in moet prenten breekt je route.

Dit is het dan dus, al grijs wordende onverklaarbare man, hier maar wat te staan zonder einddoel, op vergankelijke voeten en dat ook in te zien en dan terug te gaan.

Wim Hofman Mondriaan

in domburg werd zijn palet lichter lichtblauw voor de lucht het was zomer in de zomer was de lucht nogal logisch vaak lichtblauw overdag goudgeel was voor de duinen met hun verfoeilijke ruggen daar wat zwart voor die paaltjes in de verte die hardnekkig bleven staan als overtuigde hardzinzende calvinisten nee precies het kon eigenlijk niet zonder dat zwart en dan het wit loodwit om wolken stil stil te krijgen en wit om het blauw van de lucht te verlichten en nog meer wit om de wolken te hogen en nog lekker wat roomwit om het geel van het duinzand aan de zonkant wat af te zwakken en veel veel wit als het ging waaien fris wit voor de kammetjes van de golven het bewegende water waarom toch grote god geen stilliggend wit water waarom al dat beweeg waarom nooit stil alleen met zwart krijg je eeuwige rust je trekt gewoon zorgvuldig lijntjes met je kwast het water ligt dan voor goed vast de paaltjes staan dan meteen paf zwart zwart zwart geeft de richting aan ritmisch streepje zo de ogen van het verstand de zwarte veeg van het geloof doen de rest de rest van de zee wit wit dat is het beste beter dan grijs palen bomen zwart takken zwart eerst het zwart dan de kleuren eerst het zwart dan het wit zwarte horizon zwarte aritmetische elkaar exact daar daar kruisende lijnen die precies tot in het oneindige doorgaan daar precies daar en dan die oneindige in absolute peilloze precieze doodse zout witte stilte altijd maar door door door klinkende zee .....

44

Piet Mondriaan, *Duin V*, 1909–1910, olieverf op doek, 65,5 × 96 cm

45